

УДК 316.477

Адаптаційний потенціал як складова ідентифікаційних стратегій особистості

О.В. КОЛІСНИК

Київський національний університет культури та мистецтв, м.Київ, Україна,
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com

Авторське резюме

У статті аналізується адаптаційний потенціал особи як складова її ідентифікаційних стратегій та механізм множинних проявів соціального. Встановлено, що складовою соціальної ідентифікації особистості постає її соціальна адаптація, яка спирається у свою чергу на власний адаптаційний потенціал. З'ясовано, що адаптаційні здібності людини залежать не тільки від індивідуально-психологічних, фізіологічних властивостей особи, а й від її самоідентифікаційних ціннісних пріоритетів, які більшою мірою визначають рівень особистісних потреб й способи їх задоволення.

Адаптаційний потенціал, отже, постає складною багаторівневою системою, яка знаходиться під впливом взаємодіючих та взаємодоповнюючих біогенних, соціогенних та культурогенних факторів. Домінуючу роль у цій взаємодії відіграють суб'єктивні ментальні настанови та стереотипи сприйняття людини. Кожному типу адаптаційних стратегій відповідає свій набір ціннісних орієнтацій, які визначають модель ідентифікаційної поведінки особи. Суспільство, будь-які елементи соціальної структури, як і особистість, зазнають на собі впливу процесів адаптації, в яких соціальне та індивідуальне динамічно поєднано й взаємозалежить одне від одного.

Переосмислення самоідентифікаційних сенсоутворюючих складових впливає, врешті, на зміни форм соціальності, й моделює при цьому підґрунтя для появи нових типів соціальної адаптації, прояву адаптаційного потенціалу загалом.

Ключові слова: особистість, ідентифікаційна стратегія, адаптаційний потенціал, цілепокладання, ціннісні фактори, життєві стратегії, соціальний процес.

Adaptation potential as a component of individual identity strategies

O.V. KOLISNYK

Kyiv national university of culture and arts, Kyiv, Ukraine, E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com

Abstract

The article analyzes person's adaptive potential as a part of its identification strategies and multiple manifestations of a social mechanism. It established that a social adaptation is a part of a social identification activity, which relies on the personal adaptive capacity. It was found that the criteria of adaptive potential and types of life's behavior strategies depends from the self-identity, own mental values and meanings.

It was found that the adaptive man abilities depends not only from individual, physiological person's features, but also from its self-identity value priorities, which are more determined level of personal needs and ways to meet them. Therefore, adaptive capacity is a complex of the multi-level system, which depends of the influence of the interacting biogenic, sociogenic and culturegenic factors. The subjective mental meanings and man perception stereotypes play the dominant role in this interaction. Each type has its own adaptation strategies set of values, that determine the individual behavior and identity model. Society, all elements of the social structure and a person experience effects of the adaptation processes in which social and personal dynamically are combined.

Rethinking self-identity system of values could change forms and models of the social structure with a creation of new types of social adaptation, adaptive capacity manifestation in general.

Key words: personality, identity strategy, adaptive potential, goal-setting, value factors, life strategies, social process.

Постановка проблеми. Поняття адаптаційного потенціалу особистості широко використовується в якості самостійного об'єкта дослідження в соціофілософському, психологічному, соціоекономічному й інших видах наукових дискурсів, а також застосовується як показник вимірювання та оцінки різних соціальних фактів та явищ.

Дане поняття є похідним від концепції

адаптації й спирається на її традиційне трактування у міждисциплінарному просторі. Крім того, адаптація розглядається автором статті не тільки як параметр процесів соціалізації й властивість живої саморегульованої системи пристосувань до оточуючого середовища, але й як складова процесів самоідентифікації та пошуку смислоутворюючих систем ідентичностей, що ґрунтуються на здатності орієнту-

© О.В. Колісник, 2015

ватись у цілепокдаданнях мінливих зовнішніх обставин. Адаптаційні здібності людини, відтак, залежать не тільки від індивідуально-психологічних, фізіологічних складових особи, а й від її самоідентифікаційних ціннісних пріоритетів, які більшою мірою визначають рівень особистісних потреб й способи їх задоволення. Адаптаційний потенціал, отже, постає складною багаторівневою системою, яка знаходиться під впливом взаємодіючих та взаємодоповнюючих біогенних, соціогенних та культурогенних факторів, домінуючу роль серед яких відіграють суб'єктивні ментальні настанови та стереотипи сприйняття людини. Дослідження впливів на адаптаційні здібності особи у соціумі актуалізуються необхідністю збереження нормальної працездатності та високої ефективності діяльності останньої при постійному зростанні соціальних ризиків й стресових факторів зовнішнього середовища з ними пов'язаних.

Аналіз досліджень і публікацій. У соціальному та філософському науковому просторі проблема адаптації вже давно стала предметом інтенсивних досліджень. Основи теорії соціальної адаптації були закладені в роботах таких відомих учених, як Г. Спенсер, М. Вебер, Г. Тард, Дж. Томсон, Т. Парсонс, Р. Мертон, В. Ядов, А. Ручка та інших, чий концептуальний розробки стали основою для подальших досліджень у даній сфері. Багатогранність та багатоаспектність процесу адаптації викликала численні інтерпретації цього соціального процесу. Зокрема, на подвійність адаптації як процесу пристосування вказував ще М. Вебер, відзначаючи, що «пристосування має подвійний зміст і може означати або пристосування засобів певної позиції до даної ситуації, або пристосування до тих дієвих і передбачуваних шансів, які представляє в даний момент одна з позицій» [1, с. 574].

У структурно-функціональній теорії соціальних систем Т. Парсонса адаптація розглядається як взаємодія із зовнішнім середовищем, й одна з функціональних умов існування соціальної системи поряд з інтеграцією, досягненням мети і збереженням ціннісних паттернів. За Т. Парсонсом, у процесі соціальних змін відбувається формування нових адаптивних здібностей, які формують нові тенденції у розвитку суспільства [8].

У соціології адаптації необхідно виділити підхід В. Ядова, Л. Корель та інших дослідників цієї проблеми, які сконцентрували увагу на особливостях адаптаційної поведінки особистості і населення в цілому в умовах соціальних трансформацій і супутніх їм станів невизначеності та нестабільності, що вимагає від представників конкретного соціуму мобілізації всіх соціальних ресурсів для їх подолання та адаптаційних зокрема [3; 7]. Наразі в українській соціології в царині цієї проблематики плідно працюють такі українські вчені, як Є. Голо-

ваха, О. Злобіна, М. Лукашевич, І. Кононов, А. Ручка та ін.

Мета дослідження – провести аналіз процесів формування адаптаційного потенціалу та вибору адаптаційних ідентифікаційних стратегій особистості.

Особистість і різні соціальні утворення існують і можуть бути пізнані перш за все в контексті систем цінностей безперервних соціальних змін. Механізмом конкретних множинних проявів соціального в цьому випадку постає адаптаційний потенціал представників конкретного соціального осередку. Слід зазначити, що і само суспільство, і особистість, а також будь-які елементи соціальної структури, зазнають на собі впливу процесів адаптації до змінних соціальних умов існування, в яких соціальне та індивідуальне динамічно поєднано й взаємозалежить одне від одного.

Виклад основного матеріалу. Багатофункціональність адаптаційного потенціалу як соціального феномена, що забезпечує й відображає самоідентифікаційну систему особистості, якість її життєдіяльності в будь-яких проявах, підкреслює актуальність дослідження цієї міждисциплінарної проблеми.

Виступаючи загальним універсальним процесом розвитку, адаптаційний потенціал особи формується й розкривається на основі сукупності потреб зумовлених соціумом (стратами, інститутами, організаціями й т. ін.). Людина сприймає й оцінює потреби, які відображають різні соціальні рівні, як свої власні, й через їх реалізацію забезпечує існування і розвиток суспільства.

У процесі творення власної самоідентичності особистість структурує свою систему цінностей, актуалізуючи для себе ті з них, які визначають зміст потрібної на даний момент життєвої стратегії, що в свою чергу розкривається на основі використання власного адаптаційного потенціалу.

Переосмислення самоідентифікаційних сенсоутворюючих значень впливає врешті на зміни ціленормативних форм соціальності. Тобто, перегляд існуючих соціальних норм і правил, з одного боку, та цілей і завдань, з іншого, моделює підґрунтя для появи нових видів соціальних інститутів, організацій, соціальних ролей й т. ін., нових типів соціальної адаптації загалом.

Зміст і характер адаптаційного потенціалу особи зазнає суттєвих змін, коли вона перебуває у пошуковій життєвій стратегії, які дозволять найкращим способом реалізовувати потреби, що диктуються як соціальною дійсністю, так і її внутрішніми самоідентифікаційними інтенціями. Насамперед особистість відмовляється від неефективних стандартів і соціальних стереотипів, які в ході попередньої соціокультурної взаємодії не виправдали себе в процесі соціалізації та адаптації.

Необхідно зазначити, що реалізація адаптаційного потенціалу пов'язана з формуванням різних концепцій життєвих стратегій, які ґрунтуються на дещо різних ціннісних принципах і правилах відносно індивідуального й приватного та соціального й публічного. Так, перший вид стратегій опосередковує ставлення особи до самої себе, другий впливає на її взаємодію з іншими представниками соціуму, суспільством в цілому. Для кожного типу життєвих стратегій особа підбирає свідомо, чи під впливом різних факторів тиску, поведінкові моделі адаптації, які забезпечують нову ціннісну структуру необхідними засобами реалізації. Соціальні цілі і завдання, які мають місце як в індивідуальних, так і соціальних життєвих стратегіях у повній мірі реалізують адаптаційний потенціал людини, коли, відповідаючи їй самоідентифікаційній орієнтації, спираються на вольові інтенції особи, що мотивують її до активних інтеракцій. Отже, адаптаційний потенціал базується на готовності і рішучості особистості діяти у відповідному напрямку. В процесі вибору та побудови адаптаційних стратегій відбувається повне оновлення всіх структурних елементів і зв'язків системи адаптаційної динаміки.

У сучасній соціальній та філософській літературі поширені дослідження адаптаційного потенціалу з позиції класифікації характеру адаптації на підставі типів соціальної ідентичності та груп цінностей, які покладені в основу. В соціологічному дискурсі одним з вимірів визначення досліджуваного нами поняття є рівень соціальної адаптації людини, який залежить від певних сенсових домінант, поширених на даний момент у соціумі. Так, наразі можна виділити такі рівні прояву адаптаційного потенціалу, як: орієнтація на сьогодення і найближче майбутнє; ідентифікація із малою соціальною групою: сім'єю та професійними групами; орієнтація на минуле і віддалене майбутнє; ідентифікація з великими соціальними групами: країна, народ, однодумці; орієнтація на виживання через невисокий статус, погіршення матеріального становища; ідентифікація з подібними групами [5]. Вибір прояву певного рівня реалізації адаптаційного потенціалу залежить від тих соціальних і індивідуальних функцій особистості, які виконуються нею у суспільстві. Підкреслимо, що ці функції у сучасному соціумі зазнають тиску зовнішніх обставин, зумовлюючи радикальні особистісні ціннісні трансформації й відповідні ним моделі інтеракцій.

Класифікація стратегій прояву адаптаційного потенціалу особи не може бути повною без урахування її соціальної ідентифікації та самоідентифікації. В даному випадку процес ідентифікації автором статті розглядається як унікальне явище, що демонструє діалектичний взаємозв'язок індивіда і суспільства. Іденти-

фікація постає властивістю людини, яка проявляється у пошуку відчуття власної приналежності до цінностей певної групи у соціумі, а також, одночасно, усвідомленням окремішності «себе» при будь-яких соціальних змінах, і можливістю репрезентації себе через різні рівні прояву адаптаційного потенціалу.

Основою типології прояву адаптаційного потенціалу виступають також ціннісні пріоритети та стереотипи, тобто ментальне. Різниця соціальних орієнтацій починається з моменту встановлення в особи ціннісних паттернів, які постають підґрунтям формування певних переваг, ціннісних позицій або факторів, що визначають модель її повсякденної поведінки. Найбільш очевидним критерієм типу реалізації адаптаційного потенціалу є домінуюча ціннісна орієнтація (домінуючий паттерн). У той же час можуть бути й інші підстави для типологізації адаптаційного потенціалу особи. Вони виділяються з цілого ряду інституційних ознак: соціально-економічного становища, способу відтворення і презентації соціо-культурних норм, системи самоконтролю, своєрідності ментальності й т. ін. Проте, зазначені критерії є фрагментарними і недостатніми з позиції повноти і представленості досліджуваних явищ.

Більш широким і комплексним критерієм типологізації адаптаційного потенціалу з позиції ідентифікаційних стратегій особистості може бути вибір різних сенсоутворюючих парадигм, які формують ціннісне підґрунтя внутрішніх інтенцій особи та їх активне впровадження у дійсність. До такої сенсоутворюючої парадигми прояву адаптаційного потенціалу з позиції ідентифікаційних стратегій особистості можна віднести, зокрема, програму життєвого добробуту, яка нав'язується соціумом й сприймається особою як власна. Так, дотримання цієї системи цінностей орієнтує людину на отримання повного комфорту в усіх сферах діяльності, що досягається за допомогою здобуття різноманітних благ (матеріальних, культурних, соціальних й т. ін.). Для цієї життєвої стратегії або програми властиво прагнення до стабільності, впевненості у завтрашньому дні, ставлення до дійсності як способу задоволення різних потреб. Ціннісний зміст такої програми можна звести до бажаного або престижного набору життєвих благ, необхідних особистості для відчуття щастя і власної повноцінності. Сенсоутворюючою основою цієї програми виступають принципи і правила, що встановлюють пріоритет отримуваних ззовні благ і цінностей, культивування почуття володіння в особистому, соціальному і культурному аспектах, ставлення до оточуючих як до джерела або засобу задоволення власних потреб, бажання догодити тим, від кого залежить отримання необхідних благ.

Наступною системою значень, яка впливає на формування іншого типу адаптаційного по-

тенціалу, можна вважати ціннісну програму або стратегію життєвого успіху. Прагнення до життєвого успіху, реалізоване за допомогою власних надзусиль і дій людини, є характерною ознакою цього типу інтерактивності. Головним тут постає реалізація власних планів, ідей і задумів з урахуванням їх подальшого суспільного визнання. Парадигма успіху орієнтує життя людини в основному на зовнішні результати і їх прояви. Ціннісний зміст стратегії успіху пов'язаний з такими рисами, наприклад, як майстерність, професійна компетентність, організованість і самодисципліна, загальна культура, висока вимогливість до себе і до своїх партнерів, стабільне соціальне становище. Слід виділити тут такі базові цінності, як ініціативність, незалежність, авторитетність, певна еталонність поведінки, бажання бути завжди попереду інших й, врешті, задавати спрямованість і зміст найбільш значущих соціальних подій.

Ще однією програмою значень і смислів, що впливає на тип ідентифікаційного адаптаційного потенціалу особи й, яку ми б хотіли виділити у даній статті, є стратегія самореалізації особистості. Вона розглядається нами в контексті творчої діяльності особистості, в процесі саморозкриття власного творчого потенціалу.

Необхідно підкреслити певну складність дослідів цієї стратегії адаптації, оскільки її властивості не піддаються повною мірою фіксації засобами раціонального підходу у пізнанні дійсності. Так, у рамках даної стратегії спосіб життя не має чітких правил і норм. За своєю суттю він найбільше наближений до художньої інтерактивності. Сенс життя в концепціях самореалізації визначається найчастіше через поняття свободи. Свобода, як і творчість, є одними з найважливіших сенсоутворюючих цінностей прихильників ідентифікаційної стратегії особистості за допомогою самореалізації. Слід зазначити, що процес саморозкриття передбачає вихід за межі зони комфорту, а також відсутність домінуючого тиску заздалегідь готових відповідей і соціальних стереотипів сприйняття дійсності, що безперечно ускладнює процес особистісної адаптації у даній системі сенсів.

Таким чином, кожна з адаптаційних ідентифікаційних стратегій особистості має свої структурні відмінності і типологічні своєрідності, що дозволяє розглядати їх як відносно самостійні об'єкти. В якості критеріїв порівняльного аналізу зазначених типів адаптаційних стратегій постає ціннісний зміст, світ ментального, який характеризує соціокультурне спрямування адаптаційних стратегій у соціумі.

Також параметром прояву адаптаційного потенціалу є соціально-організаційна сфера розповсюдження того чи іншого типу адаптації в суспільстві. Проте саме соціальна ідентичність врешті визначає характер перспективних орієнтацій адаптаційних стратегій та їх майбутніх ризиків у сучасному суспільстві. Крім того, кожному типу адаптаційних стратегій відповідає свій набір цілепокладань та ціннісних орієнтацій, які визначають модель ідентифікаційної поведінки особи. Так, успішна зовнішня реалізація адаптаційного потенціалу заснована на жорстко організованій системі прагматичних цінностей. Ефективна внутрішня адаптація спирається на несприйнятливості до дій зовнішніх факторів. Поведінка у цій ситуації регулюється фундаментальними внутрішніми настановами й цінностями [5].

Висновки. Постійні трансформації у соціальній системі сучасного суспільства й пов'язаних з цими процесами ідентифікаційних параметрів постають причиною феномена масового пошуку ідентичності. Сучасний соціокультурний контекст ідентифікаційних процесів зазнає на собі впливу таких особливостей, як: реорганізація політичних і економічних структур, ускладнення соціально-стратифікаційних систем, розширення рамок соціальної взаємодії, збільшення інформаційних потоків й їх суб'єктивного тиску на інтерактивність та систему ціннісних пріоритетів людини, демографічна криза, культурне різноманіття й т. ін. Паралельно відбувається глибока модифікація нормативно-ціннісної системи і моделей соціальної, економічної, політичної поведінки. Ці та інші чинники обумовлюють нестабільність і аморфність соціокультурного середовища, до якої наразі людина змушена адаптуватись. У даних умовах соціальна ідентифікація особистості набуває переважно адаптаційного характеру, що проявляється в структурі життєвих стратегій, цінностях ідентифікаційної ієрархії, механізмах формування соціальної ідентичності загалом.

З'ясовано, що критеріями формування адаптаційного потенціалу особистості та її життєвих самоідентифікаційних стратегій поведінки постають не тільки індивідуальні психофізіологічні властивості, а й сенсоутворюючі системи цінностей та значень, вплив яких дедалі збільшується з процесами розвитку глобалізації та місця інформації у сучасному суспільстві. Отже, використання адаптаційного потенціалу особою й, відтак, побудова нею своєї життєвої стратегії обумовлена в першу чергу системою значимих сенсів й світом ментального.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. - М.: Прогресс, 1990. - 808 с.

2. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості [Текст] / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стило, 2001. – 237 с.
3. Корель Л.В. Социология адаптации: Вопросы теории, методологии и методики [Текст] / Л.В. Корель. - Новосибирск: Наука, 2005. - 424 с.
4. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания [Текст] / А.А. Ручка. – К.: Наук. думка, 1987. – 157 с.
5. Ручка А.О. Соціокультурні ідентичності та практики [Текст] / А.О. Ручка. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 10-98.
6. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения [Текст] / Н.Ф. Наумова. - М.: Наука, 2001. - 116 с.
7. Ядов В.А. Социальные идентификации личности в условиях быстрых социальных перемен [Текст] / В.А. Ядов // Социальная идентификация личности. - М., 1994. - Кн. 2. - С. 267-290.
8. Parsons T. The Social Systems/ T. Parsons. - [Internet resource]. Regim to access: <http://home.ku.edu.tr/mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf>

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015

REFERENCES:

1. *Veber M.* Izbrannye proizvedeniya (Selected Works). M., 1990, 880 p.
2. *Zlobina O., Tichonovich V.* Suspilna kryza i zhuttevi strategii osobustosti (Public crisis and life strategy of personality). Kyiv, 2001, 237 p.
3. *Korel L.V.* Sociologija adaptacii: Voprosy teorii, metodologii i metodiki (Sociology of adaptation: Theory, methodology and techniques). Novosibirsk, 2005, 424 p.
4. *Rychka A.A.* Cennosnyj podhod v sisteme sociologicheskogo znaniya (Value approach in the system of sociological knowledge). Kyiv, 1987, 157 p.
5. *Rychka A.O.* Socio-kulturni identychnosti ta praktyky (Social and cultural identity and practice). Kyiv, 2002.
6. *Naumova N.F.* Sociologicheskije i psihologicheskije aspekty celenapravlenного povedeniya (Sociological and psychological aspects of purposeful behavior). M., 2001, 116 p.
7. *Jadov V.A.* Socialnuje identifikatsii lichnosti v uslovijax bystryx socialnyx peremen (Social identity in the face of rapid social change). // *Socialnaja identifikacija lichnosti*. M., 1994. Vol. 2, pp. 267-290.
8. Parsons, T. Systems of value orientation / T. Parsons // *Toward a Theory of Action* / Ed. T. Parsons, E. Shils. Cambridge, 1951.

Колісник Олександра Володимирівна - доктор філософських наук, професор
Київський національний університет культури та мистецтв
Адреса: 01601, Київ, вул. Щорса, 36
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com

Kolisnyk Oleksandra Volodymyrivna – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Kyiv national university of culture and arts
Address: 36, Schorsa Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: Olesya_Kolesnik@yahoo.com